

3. Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча; за ред. С. Д. Максименка. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. – 296с.
4. Снегирева Т. В. Техника репертуарної решетки в діагностиці личностного самоопределення старшокласників / Т. В. Снегирева // Психологическая диагностика. – 2007. – № 5. – С.111.
5. Хьел Л. Теорії личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – 3-е изд. – Спб.: Питер, 2007. – 607с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

В. П. Кисільова-Біла,
канд. пед. наук, доцент,
І. І. Франків,
студентка педагогічного факультету,
Криворізький державний педагогічний університет

НАПОВНЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ДО ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ (СИСТЕМА РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ Д. Б. ЕЛЬКОНІНА – В. В. ДАВИДОВА)

Автори статті описують процес створення і наповнення такої підсистеми освітнього простору, як «учитель – дитина – батьки» в адаптаційний період входу дитини в шкільне життя системи розвивального навчання.

Автори статті описують процесс создания и наполнения такой подсистемы образовательного пространства как "учитель-ребенок-родители" в адаптационный период вхождения ребенка в школьную жизнь системы развивающего обучения.

The article describes process of creation and filling the subsystem of educational space such as «teacher-child-parents» in the adaptionall period of child's entrance to a school life of system of developing training.

Термін «розвивальне навчання» активно використовують як учені в галузі психології, педагогіки, так і методисти з різних навчальних дисциплін. Цей термін широко використовують і вчителі-практики у своїй діяльності. Незважаючи на це, зміст самого поняття ще залишається проблемним, а відповіді на питання: «Яке навчання можна назвати розвивальним?» досить такі неоднозначні. Як стверджує відомий науковець, методист з математики початкової ланки освіти Н. Б. Істоміна, це в першу чергу зумовлено багатоаспектністю поняття «розвивальне навчання», а з іншої точки зору – певним протиріччям самого терміну, бо будь-яке навчання розвиває дитину. Але слід визначити, що в одному випадку навчання є надбудовою над розвитком, яке, за висловленням Л. С. Виготського, «плететься в хвості» у розвитку і впливає на нього стихійно. У другому – цілеспрямовано забезпечує його (веде за собою розвиток) і активно використовує розвиток

для засвоєння знань, умінь і навичок. У першому випадку має пріоритет інформаційна функція навчання, у другому – пріоритет розвивальної функції. Відповідь на питання, в якому відношенні знаходяться ці два процеси, знайти нелегко, тому що категорії навчання і розвитку різні. Ефективність навчання, як правило, вимірюється кількістю і якістю надбаних знань, а ефективність розвитку вимірюється тим рівнем, якого досягають здібності учнів, тобто тим, наскільки розвинені в учнів основні форми їх психічної діяльності, які дозволяють швидко, глибоко і правильно орієнтуватися в явищах оточуючої дійсності.

Враховуючи, що вивченням психічного розвитку дитини займається психологія, то під час побудови розвивального навчання (РН) методика обов'язково повинна опиратися на результати дослідження саме цієї науки. У науковій психологічній думці сьогодні чітко окреслилося питання про врахування у процесі розвитку людини її особистісного початку. Чіткі концептуальні положення про те, у чому ж саме полягає особистісний початок у людині, – результат сучасних фундаментальних досліджень у галузі психології особистості (Б. С. Братусь, Г. А. Ковальов, А. Маслоу, В. А. Петровський, К. Роджерс, В. І. Слободчиков, Д. Франкл, Д. Б. Ельконін). У зв'язку з цим для кожного вчителя-практика виникає питання: як у тому величезному потоці інноваційних технологій, які рекомендовані для масового впровадження в загальноосвітніх навчальних закладах як таких, що сприяють розвитку кожної дитини як особистості, розібратися, щоб не загубити і врахувати особистісний початок у людині.

В Україні з 2001 року Міністерством освіти і науки спеціальним наказом № 552 від 24.07.2001 визнана система РН як система альтернативна традиційній. Початкова ланка освіти першою започаткувала впровадження цієї системи в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів України. Досвід діяльності шкіл системи розвивального навчання показав, що з перших днів перебування дитини у школі у неї формується творче мислення, стійкий інтерес до знань. Принцип діяльності шкіл РН – знання, уміння і навички виступають засобом для розвитку особистості учня. Сьогодні вдосконаленням педагогічної технології системи РН займаються не лише вчені українсько-російського незалежного науково-методичного Центру РН на чолі з доктором педагогічних наук О. К. Дусавицьким, зокрема: Є. В. Заїка, А. Н. Захарова, В. В. Репкін, а й дослідники цієї проблеми з різних наукових центрів.

Зауважимо, що Центр РН був створений у м. Харкові і функціонує з 1992 р., здійснюючи післядипломну освіту вчителів початкових класів, тобто забезпечує їх підготовку до роботи в школах за системою РН.

Виходячи з психологічної концепції системи РН Д. Б. Ельконіна-В. В. Давидова, підкреслимо, що у цій системі мова йде про розвиток особистості у процесі предметної діяльності з матеріалом, що вивчається.

Головною метою системи РН є формування «вміння вчитися» як загальної здібності, що дозволяє учню у майбутньому самостійно оволодівати будь-якими знаннями. Досягнення цієї мети відбувається через внесення нового теоретичного змісту в початкову освіту, який представляє собою систему наукових теоретичних понять. Е. І. Александрова зазначає, що «поняття задаються не в готовому вигляді і не у формі визначень чи правил. Дитина наче повторює в процесі вивчення хід і результати відповідного наукового дослідження. Вона стає маленьким ученим, який робить своє власне відкриття» [1, с.8].

Навчальні предмети у цій системі навчання – це система теоретичних понять, а метод навчання становить організацію навчальної діяльності дітей, спрямовану на їхнє засвоєння [7, с.12].

У системі РН навчальна діяльність – це універсальний метод, що являє собою особливу форму активності вчителя, спрямовану на учня. Навчальне завдання – це важливий компонент навчальної діяльності. Опрацьовуючи матеріал, учень повинен знати, для чого він його вивчає, які дії потрібно виконувати, щоб його засвоїти, в яких умовах їх треба використовувати, який загальний засіб роботи з матеріалом [3, с. 97-98].

Прихильник системи РН, учитель-практик з великим педагогічним стажем роботи з учнями початкових класів, учитель НВК «СЗШ I-II ст. та ліцей» м. Нетішин А. А. Сідлецький стверджує, що навчальна діяльність у системі РН побудована по-іншому, ніж у традиційній: діти під керівництвом учителя оперують науковими поняттями, засвоюючи їх. «Навчальна діяльність – це діяльність, зміст якої – оволодіння учнями узагальненими способами дій у сфері наукових понять» [7, с. 13].

Якщо питання специфічної сутності навчальної діяльності та її структури детально досліджені у психолого-педагогічній літературі і донесені шляхом методичних наробок до вчителів-практиків, то питання створення освітнього простору для забезпечення повноцінної навчальної діяльності у процесі навчання є запитом учителів початкових класів до науковців-дослідників проблем системи РН. **Мета** нашої статті полягає в тому, щоб з'ясувати, як відбувається створення такої підсистеми освітнього простору особистості як «вчитель-дитина-батьки» в адаптаційний період – період входження дитини в шкільне життя системи РН.

Свій погляд на розв'язання поставленої проблеми ми будуємо на основі аналізу теорії розвитку особистості школяра в навчальній діяльності О. К. Дусавицького, проведеного відомим в Україні дослідником психології творчості, д. психол. наук В. В. Рибалкою. Він стверджує, що «важливим висновком його досліджень є уявлення про особливу роль молодшого шкільного віку в житті дорослої людини. Особистісні новоутворення, що з'являються у молодшому шкільному віці, визначають особливості психіки на наступних етапах вікового розвитку» [6, с. 1].

На думку О. К. Дусавицького, якість розвитку особистості як суб'єкта навчальної діяльності відбувається там, де має місце «вільна праця», яка

набуває творчого характеру. «У вільній праці індивід як особистість видобуває всезагальний результат, тобто творить не тільки для себе, а і для всіх людей» [5, с. 29]. Саме з цих позицій характеризується навчальна діяльність у системі РН, тобто: за яких умов вона забезпечує можливість розвитку особистості дитини?

Відповідаючи на це запитання, В. В. Рибалка посилається на дослідження О. К. Дусавицького і пише, «що навчальна діяльність виступає як специфічний вид людської діяльності, який «найбільш інтимно» пов'язаний із працею взагалі і відображає усі її основні характеристики, оскільки визначається розвитком самої виробничої праці. Тому у навчальній діяльності індивід виступає як прообраз майбутньої виробничої сили суспільства, що задає усі основні параметри його розвитку як суб'єкта праці» [5, с. 29]. Основним результатом такої навчальної діяльності має стати система потреб і цінностей особистості, що забезпечує можливості її безмежного саморозвитку.

За узагальненими висновками О. К. Дусавицького це означає, що «має бути побудована така система навчальної діяльності, яка б забезпечувала справжнє виховання (освіту) особистості» [5, с. 30].

Якщо в традиційній системі навчання методична організація не змінюється протягом всіх періодів навчання, не враховуючи розвиток учня, то в системі РН основне завдання – управляти процесом розвитку. Як це треба розуміти? Як особливу форму педагогічної діяльності, яка передбачає необхідність в кожному момент здійснювати охоплення всього простору розвитку – від його початку до проміжного моменту і кінцевого продукту. Для того, щоб забезпечити створення такого простору розвитку особистості у процесі навчання в початковій школі згадаємо ті основні логіко-психологічні положення, які були сформульовані В. В. Давидовим і були покладені вченими-дослідниками (авторами програм та підручників Е. І. Александровою, Н. М. Бібік, О. К. Дусавицьким, О. І. Синицею та іншими) у структуру навчальних предметів початкової школи:

1. Засвоєння загальних і абстрактних знань передує ознайомленню учнів із більш частковими і конкретними знаннями.

2. Знання засвоюються учнями під час аналізу їх походження.

3. Учні повинні передусім віднайти у навчальному істотне, всезагальне відношення, що визначає зміст і структуру об'єкта, який описується цим знанням.

4. Дане відношення учні відтворюють через особливі предмети, графічні або літерні моделі, які дозволяють представити їх властивості в чистому вигляді.

5. Учні мають конкретизувати всезагальне відношення об'єкта через систему часткових знань про нього, завдяки чому здійснюються переходи від всезагального до часткового і навпаки.

6. Учні повинні вміти переходити від виконання дій у розумовому плані до виконання їх у зовнішньому плані і навпаки.

Отже, з перших днів навчання у дітей повинні формуватися «системні теоретичні уявлення про навколишню дійсність. Причому не тільки у межах окремих галузей знань (мова, математика), але і на стиках між ними, а принцип моделювання повинен сприйматися дітьми як універсальний принцип пізнання світу» [6, с. 17].

Ми поділяємо думку вченого В. М. Зінченко, що саме педагог виступає творцем освітнього простору, поза яким навчання неповноцінне [2, с.1]. Створення освітнього простору для забезпечення повноцінної навчальної діяльності відбувається у процесі навчання. Освітній простір розвитку особистості у системі РН має такі підсистеми: «вчитель-дитина-дитина», «вчитель-дитина-батьки», «вчитель-дитина-суспільство». За дослідженнями О. К. Дусавицького, система РН висуває особливі вимоги не тільки до вчителя і учня, але й до батьків як до ще одного учасника процесу навчання. Треба зауважити, що батьки, хоча безпосередньо і не беруть участі в процесі навчання, але задіяні в ньому через дитину. Однак існують труднощі у становленні таких взаємовідносин, оскільки в батьків майже відсутнє розуміння сутності РН. Тому вчитель повинен бути зв'язуючою ланкою між системами «школа – сім'я». Завдання вчителя полягає не тільки у взаємодії з дитиною, але й у взаємодії з батьками як невід'ємною частиною цілісної системи виховання. Під взаємодією треба розуміти спілкування, у результаті якого батьки усвідомлюють сутність РН, а вчитель – сутність особистості дитини. Як результат цього спілкування виробляється єдина система принципів, вимог і цінностей [4, с. 93].

Отже, навчаючись у школі, дитина буде відносини з учителем, входить у світ однолітків і перебудовує взаємодію з батьками, тому що освоює нову соціальну роль – роль школяра. І найбільш складним етапом в освоєнні цієї ролі є перший крок у школу, у навчання. Входження в шкільне життя – важливий і непростий період в житті дитини, коли вона особливо потребує підтримки з боку дорослих, а саме – вчителя і батьків. Також школяр має пристосуватись до нового режиму, розподілу часу, звикнути до нових правил поведінки, навчитись працювати в групі. За таких умов розпочинається складний період адаптації дитини до шкільного життя.

З метою з'ясування, як відбувається процес наповнення підсистеми «вчитель-дитина-батьки» освітнього простору в адаптаційний період, визначимо сутність таких важливих понять як «освітній простір» і процес адаптації.

Поняття «освітній» визначається трактуванням його базового поняття «освіта» – такий, що забезпечує можливості для формування духовного обличчя людини, а також процес самовиховання, впливу, шліфування.

За словами А. Д. Цимбалару, у соціальному просторі виокремлюється освітній простір як «сукупність вчинків його суб'єктів, їх навчальної, освітньої діяльності» [8, с. 2].

Отже, поняття «освітній простір» розуміється як певним чином упорядкована структура, яка характеризує всі процеси, форми і виражає відношення між об'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значущість результату удосконалення здібностей і поведінки її суб'єктів. Освітній простір має часові характеристики суспільного розвитку, що існує у модусах: минулого (колективний досвід, створена система знань, умінь та навичок), теперішнього (колективна праця як активне використання досвіду) та майбутнього (суспільно необхідні плани, можливості, проекти).

Аналіз наукових джерел, що стосуються проблеми освітнього простору, дозволяє дійти висновку, що «освітній простір» – це місце перетинання діяльності всіх учасників освітнього процесу, де забезпечується використання та активізація їх творчого потенціалу [8, с.4].

Адаптацію можна охарактеризувати як «процес або результат процесу, який передбачає гармонійне задоволення потреб дитини, створення умов для здорового, щасливого життя в суспільстві» [2]. Стає зрозумілим, що благополучно адаптуватися до школи дитина може за допомогою батьків і вчителя, кожен з яких відіграє важливу роль не тільки в адаптації, а й в початку формування освітнього простору дитини як особистості.

Для забезпечення емоційного благополуччя та психологічного комфорту учня, К. М. Поливановою і Г. А. Цукерман розроблений 10-денний курс «Введення в шкільне життя». Основне його завдання – розвивати навички навчальної співпраці, контролю та оцінювання, ініціювати пізнавальну активність дітей. Для учнів, що навчаються за системою РН Д. Б. Ельконіна-В. В. Давидова, він є обов'язковим і досвід його впровадження свідчить про більш легкий процес адаптації дітей до школи.

Саме в адаптаційний період розпочинається створення освітнього простору розвитку особистості дитини, тобто «заповнення» його базовими поняттями і правилами, які діти засвоюють за допомогою курсу «Введення в шкільне життя». Які саме поняття є базовими, основними, які допомагають дитині легше «увійти» в процес повноцінної навчальної діяльності?

До основних базових понять і правил освітнього простору розвитку особистості в період адаптації ми відносимо такі: індивідуальну роботу учня; поняття класу як навчального приміщення; правило «Я хочу з вами спілкуватися»; поняття групи і співпраці в парі; поняття «Спілкуємося разом»; вираження результату власної діяльності – знаки «так» і «ні»; поняття неправильно сформульованого завдання («пастка»); поняття часу, зокрема: початок уроку, кінець уроку і перерва. Охарактеризуємо деякі з них та роботу над їх засвоєнням учнями.

Поняття групи і співпраці в парі. Дітям роздаються комплекти геометричних фігур (1 – $\Delta\Delta$, 2 – $\square\square$). Завдання: скласти самостійно будинок за зразком, який намальований на дошці. У дітей не виходить і тому вчитель заохочує їх до співпраці, щоб вони здогадалися поділитися фігур-

ками з товаришем і зробили один будиночок на двох. Вчитель демонструє знак «Ми»;

Учитель вводить поняття неправильно сформульованого завдання («Пастка») і повідомляє дітям про те, що такі пастки зустрічатимуться у школі досить часто. Тому потрібно бути уважними, щоб не потрапляти в них. Далі відбувається тренування дітей у диференціації завдань вчителя: правильні потрібно виконувати, а неправильні (пастки) – не потрібно, достатньо показати знак «пастка».

Проводячи розробку спільного методичного проекту з учителем вищої категорії загальноосвітньої школи № 68 м. Кривого Рогу Г. М. Хидивою, яка має великий досвід роботи в системі РН (12 років) ми переконалися, що першокласники оволодівають вище названими поняттями освітнього простору розвитку дитини саме під час адаптаційного періоду. Заповнення освітнього простору розвитку особистості за нашим проектом відбувалося за розробленою просторовою (кульковою) моделлю. Сфера образно демонструє освітній простір розвитку особистості, який поступово, у процесі адаптації «заповнюється» базовими поняттями навчальної діяльності. У просторовій моделі практично втілюється колективний досвід учня, колективна праця як використання цього досвіду і можливість застосування засвоєних правил у подальшій навчальній діяльності. Вважається, що кожного разу, коли вивчатиметься нове поняття, учитель після демонстрації дітям позначення цього поняття буде прикріпляти його на кулькову модель. У подальшому навчанні вчитель звертається до просторової моделі і разом з дітьми згадує вже вивчені поняття і прикріплює знаки нових понять і правил.

Апробація нашого методичного проекту показала, що дуже важливо, щоб саме в адаптаційний період, на самому початку входження дитини в шкільне життя для неї стали зрозумілими елементарні способи взаємодії з однолітками, поводження себе як школяра, співпраця в парі. Тому саме такі базові поняття освітнього простору розвитку особистості треба формувати в учнів у цей період і продовжувати наповнення простору новими осмисленими поняттями впродовж наступних шкільних років життя.

У традиційній системі навчання впровадження 10-денного курсу «Введення в шкільне життя» непередбачено і тому це суттєво впливає на тривалість адаптаційного періоду учнів, що навчаються за традиційною системою. Виникають наступні запитання, що потребують розв'язання. Це, в першу чергу, як допомогти учням адаптуватися до шкільного життя у традиційній системі? Які чинники можуть позитивно впливати на наповнення освітнього простору особистості молодшого школяра як в системі РН, так і в традиційній системі? Яка роль батьків як складової частини підсистеми «вчитель-дитина-батьки» освітнього простору розвитку особистості дитини? Відповідь на ці питання залежить від подальших результатів дослідження.

Список використаних джерел

1. Александрова Э. И. Методика обучения математике в начальной школе. 1 класс. (Система Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова): [Пособие для учителя] / Э. И. Александрова. – М.: Вита-Пресс, 1999. – 240с.
2. Барабаш О. Перші кроки шкільного життя/ О. Барабаш, Л. Загрійчук, О. Лукіна// Початкова освіта. – 2008. – № 29. – С.1-24.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К., 2004. – 215с.
4. Дусавицкий А. К. Педагогическая деятельность в развивающем образовании. Восхождение к личности: [учебное пособие]/ А. К. Дусавицкий, О. Н. Погребняк. – Х.: Издательский центр ХНУ им. В. Н. Каразина, 2006. – 200с.
5. Дусавицкий А. К. Развитие личности в учебной деятельности / А. К. Дусавицкий. – М.: Дом педагогики, 1996. – 204с.
6. Рибалка В. В. Психологія розвитку особистості: [посібник для вчителя РН] / В. В. Рибалка, О. К. Дусавицький. – Харків, 2007. – 56с.
7. Сідлецький А. А. Розвивальне навчання в початковій школі / А. А. Сідлецький //Початкове навчання та виховання. – 2005. – № 19-21. – С.12-23.
8. Цимбалару А. Д. Компонентно-структурний аналіз поняття «освітній простір». – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.

К. Д. Шевчук,

канд. пед. наук, доцент

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Диференціація навчання як освітня технологія в загальноосвітній школі на даному етапі розвитку суспільства зумовлена суспільно-педагогічною необхідністю, яка зумовлена: намаганням суспільства більш раціонально використовувати потенційні можливості кожної людини, пов'язаних з максимальним розвитком природних задатків і навичок учня; турботою суспільства про всебічний і гармонійний розвиток особистості; необхідністю подальшого вдосконалення роботи загальноосвітньої школи.

Дифференциация обучения как образовательная технология в общеобразовательной школе на данном этапе развития нашего общества имеет социально-педагогическую необходимость, которая предопределена: попыткой общества более рационально использовать потенциальные возможности каждого человека, что связано с максимальным развитием естественных задатков и навыков учеников; заботой общества о всестороннем и гармоничном развитии личности; необходимостью последующего совершенствования работы общеобразовательной школы.

Differentiation of teaching as educational technology at general school on this stage of development of our society is predefined: by the attempt of society more rationally to use potential possibilities of everybody, that is related to maximal development of the natural making and skills of students; by the anxiety of society about comprehensive and harmo-